

VOJIN MILIĆ
SOCIOLOŠKI
METOD

b) DŽON STJUART MIL (J. S. MILL)

Mil (1806—1873) zauzima istaknuto mesto u razvoju logike i naučne metodologije. U logici ga je prvenstveno interesovao problem zasnivanja društvenih nauka na metodološkim načelima koja bi te nauke učinila što egzaktnijim. Dakle, ovaj opšti problem pozitivizma nalazi se u središtu Milovih metodoloških razmišljanja. U tom pogledu se slažu mnogi tumači njegove logike, na primer, L. S. Stebbing i Mihailo Marković.¹⁾ U ovom svom nastojanju Mil je, oslanjajući se na tradiciju engleskog empirizma, uspeo da izgradi vrlo originalno, iako ne sasvim dosledno stanovište. Međutim, o originalnosti Milove metodologije društvenih nauka postoji i suprotno mišljenje, koje je vrlo autoritativno izneo Dirkem u svojoj raspravi *Pravila sociološkog metoda*, tvrdeći, dosta pristrasno, da je Mil, kao metodolog društvenih nauka, sasvim neoriginalan, pošto je »samo svojom dijalektikom brižljivo ispitao ono što je o tome rekao Kont, ne dodajući tome ništa stvarno novo«. ²⁾ Iz izlaganja koje sledi videće se da je ovo Dirkemovo gledište, najblaže rečeno, preoštro. Mil se, nesumnjivo, oslanja na Kontove ideje i nastoji da neke njegove vrlo uopštene stavove o metodi sociologije dalje logički razradi i upotpuni. Ali Mil se u nizu stvari ne slaže sa Kontom, i upravo u tim neslaganjima se ispoljavaju najkarakterističnije i najosobenije crte njegove zamisli metoda društvenih nauka. On sam je ta svoja neslaganja s Kontom izneo u studiji *Ogist Kont i pozitivizam*,³⁾ a evo u čemu se ona sastoje.

Prvo, Mil smatra da je Kontovo shvatanje metodologije jednostrano. Kont raspravlja prvenstveno i skoro isključivo o postupcima pomoću kojih nauka dolazi do iskustvenih obaveštenja i novih saznanja uopšte, ali ne razrađuje logičko-epistemološke kriterije proveravanja njihove tačnosti. Kontovoj metodologiji nedostaje određeniji kriterij istine, koji je neophodan i za ispitivanje naučne upotrebljivosti izvornih podataka i za proveravanje tačnosti naučnih uopštavanja i teorijskih stavova.⁴⁾ Po Milu, metodologija mora podjednako da posveti pažnju istraživačkim postupcima za prikupljanje iskustvenih podataka i ispitivanju logičke strukture i iskustvenih uslova dokazivanja. Istraživački postupci su oruđa otkrića. Međutim, u nauci nije dovoljno nešto otkriti. Da bi neko otkriće postalo trajan deo nauke, ono mora da bude i dokazano a vrlo često se teškoće javljaju upravo onda kad neko

otkriće treba dokazati i obrazložiti. O postupcima dokazivanja, međutim, Kont vrlo malo govori. Mil, zatim, ovaj opšti prigovor dalje razvija i pokazuje da Kont nije izneo nikakva određena pravila indukcije. Kont je, kao i većina pozitivista, induktivist. Međutim, on induktivizam zastupa samo kao opšti stav u naučnom istraživanju, ali ne razmatra logičke probleme indukcije, logičku strukturu induktivnog zaključivanja i teškoće opravdavanja induktivnih uopštavanja.⁵⁾ Po Milovom mišljenju, ta slabost je posledica Kontovog opšteg potcenjivanja specijalno logičkih problema naučnog metoda, pošto je on smatrao da metodologija nastaje neposredno iz istraživačkog iskustva neke nauke, bez dubljeg i kritičkog logičkog proučavanja toga iskustva. Mil, pak, misli da metodologija nije samo praktično sabiranje istraživačkog iskustva nego se zasniva na njegovoj temeljitoj i sistematskoj logičkoj obradi. U ovoj Milovoj kritici Kontovog shvatanja metodologije se po prvi put, doduše, u okviru pozitivizma, tj. na jednom posebnom epistemološkom stanovištu, pojavljuje spor između metodološkog praktikizma i shvatanja metodologije kao logičko-epistemološke kritičke analize naučne delatnosti. Zanimljivo je da već Kontova metodologija ima bitnu osobinu čitavog kasnijeg metodološkog praktikizma koja se sastoji u preovlađujućem interesovanju za postupke prikupljanja podataka.

Sledeći Milov prigovor odnosi se na zapostavljanje ispitivanja uzročnih odnosa među pojavama. Pošto je zakone sveo na stalne odnose istovremenog postojanja, odnosno redosleda, Kont nije u stanju da razlikuje ono što Mil naziva fenomenalnim ili pojavnim zakonima, tj. ono što se danas obično naziva iskustvenim pravilnostima i uopštavanjima ili stabilnim statističkim korelacijama, od uzročnih zakona. Mil, međutim, smatra da su tek oni zakoni čija je uzročna osnova poznata naučni zakoni u punom smislu reči.⁶⁾ Mil proširuje metodološko značenje ovog prigovora time što s punim pravom tvrdi da se samo na otkrivanju uzročnih odnosa mogu zasnovati sigurniji induktivni zaključci, pa stoga zapostavljanje proučavanja uzročnih struktura povlači vrlo uprošćeno shvatanje induktivnog postupka.⁷⁾ Jer, premda nikad nema apsolutne sigurnosti o opštem važenju bilo kog induktivnog zaključka, očekivanja da će oni važiti i u novim slučajevima su tim osnovanija i racionalnija što je više opravdana pretpostavka da je u induktivnom zaključku otkriven uzročni odnos među pojavama. Mil je, naime, na opštem zakonu uzročnosti i načelu uniformnosti prirode pokušao da ontološki zasnuje induktivni način proučavanja iskustvenih pojava.

¹⁾ L. S. Stebbing, *A Modern Introduction to Logic*, Methuen and Co., London, 1953, p. 332; M. Marković, »Problem indukcije i metodologije nauka kod Dž. Stjuarta Mila« *Zbornik filozofskog fakulteta*, Beograd, knj. V—1, 1960, str. 71.

²⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, Savremena škola, Beograd, 1963, str. 19.

³⁾ J. S. Mill, *Auguste Comte et le positivisme*, F. Alcan, Paris, 1903.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 55—56.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 56—57.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 57—58.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 59.

Još teža je kritička zamerka u kojoj Mil iznosi sumnju da je Kontu bilo dovoljno stalo do strožeg proveravanja naučnog saznanja. Za volju sistematičnosti nauke Kont je bio spreman da žrtvuje preciznost, pa čak i tačnost pojedinih saznanja.⁸⁾ S obzirom na naglašenu ideološko-moralnu društveno-integrativnu ulogu koju je Kont namenio nauci, ovakav njegov stav prema proveravanju saznanja je prilično razumljiv. Čim se naglasi ova društvena funkcija nauke, na proveravanje pojedinih njenih stavova ne može se više gledati samo, pa čak ni prvenstveno, sa saznanjog stanovišta. Isto toliko važno, ako ne važnije postaje pitanje da li njihovo opovrgavanje neće izazvati društvene poremećaje usled toga što će se, možda, razviti jedna opštija skepsa prema idejnim osnovama društvene integracije, naročito ako se odbačeni stavovi ne mogu odmah zameniti nekim drugim, dovoljno ubedljivim.

Naredna Milova kritička primedba odnosi se na Kontovo osporavanje psihologije kao posebne društvene nauke i naučne upotrebljivosti izvornih podataka dobijenih samoposmatranjem.⁹⁾ Sa ovim je povezan i prigovor na Kontovo shvatanje da politička ekonomija ne može da bude samostalna društvena nauka. Smisao ovih kritičkih primedbi postaće jasniji kad se izloži Milovo shvatanje društva, ali već navedeni prigovori pokazuju da on, iako se oslanja na Konta, ne zauzima prema njemu nesamostalan učenički stav i da ne stoji Dirkemova tvrdnja da je Mil u metodologiji bio potpuno zavisao od Konta.¹⁰⁾ Ostale primedbe se odnose na Kontovu sociološku teoriju, pa ih nije neophodno ovde iznositi.

⁸⁾ *Ibidem*, p. 62—63.

⁹⁾ *Ibidem*, p. 63—67.

¹⁰⁾ Za razumevanje idejnoistorijske pozadine Dirkemovog potencijavčkog stava prema Milovoj *Logici*, neće biti zgorega da se navede potpuno suprotno mišljenje J. Sumpetera (Schumpeter), prema kojem je ona bila jedno od najuticajnijih logičkih dela ne samo 19. veka nego uopšte. Ona „mora zauzeti počasno mjesto... zbog toga što je bila jedna od velikih knjiga stoljeća, predstavljajući jednu od vodećih komponenti njegovog *Zeitgeista*, utjecajna među općom čitalačkom publikom, kao što nijedna *Logika* nikad nije bila.“ (J. A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize* (1954), prevod s engleskog, »Informator«, Zagreb, 1975. str. 373). Ovi potpuno oprečni sudovi Dirkema i Sumpetera ne proističu otud što bi prvi imao u vidu Milov uticaj prvenstveno u sociologiji a drugi u ekonomskim naukama. Uostalom, Milov uticaj u nominalističkoj struji u sociologiji bio je i ostao vrlo snažan. Koren različitih ocena vrednosti njegovog metodološkog stanovišta leži u različitim teorijskim stanovištima Dirkema i Sumpetera. Dirkemovo je, kao što će se videti u narednom odeljku, bilo srodno Kontovom, dok je Sumpeter nastavljao idejnu tradiciju liberalizma. Zato Dirkem u svojoj kritičkoj uzdržanosti nije bio u stanju da objektivno sagleda osobenosti Milove metodologije, a Sumpeter se njom oduševljavao, smatrajući Mila („rasnog laičkog radikala“) uopšte „jednom od glavnih intelektualnih figura“ prošlog veka. (*Ibidem*, str. 436, 437.)

Ali pošto je i pored navedenih različitih metodoloških shvatanja i teorijskih razlika u shvatanju društva Mil ipak jedno vreme bio oduševljen Kontov pristalica, treba najpre objasniti šta je Mila oduševljavao u Kontovom delu. Bila je to, na prvom mestu, Kontova ubeđenost da se društvo može naučno proučavati podjednako kao i priroda; zatim, da se u njegovom razvoju mogu otkriti neminovni zakoni, na osnovu čijeg poznavanja se može predviđati dalji razvoj društva kao i razvoj pojedinih njegovih delatnosti. I konačno, Mil je prihvatio Kontovo tumačenje da se osnovni smisao istorijskog razvoja sastoji u postepenom očovečavanju ljudske prirode, ljudskog društva i da je u tom razvoju napredovanje čovekovih umnih sposobnosti odlučujući pokretački činilac. Mil je, stoga u Kontovoj sociologiji gledao odlično sredstvo da se idejama klasičnog engleskog liberalizma dâ šira naučna i istorijska podloga. Poznato je da je klasični liberalizam bio anti-istoričan, da se zasnivao na vrlo statičnoj predstavi o nepromenljivim svojstvima čovekove prirode. Sredinom prošlog veka, kome se, pored drugih, može opravdano pridati epitet veka istorizma, Mil je morao osećati nedovoljnost antiistorijskog pokušaja zasnivanja političke filozofije i društvenih nauka uopšte. Zbog toga se on mogao radovati što je u Kontovoj teoriji društvenog razvoja uspeo da nađe jednu dublju filozofskoistorijsku i sociološku osnovu za liberalističko shvatanje društva.

Ali, pošto Mil izrasta iz jedne sasvim drukčije idejne tradicije, njegova osnovna vizija društva se bitno razlikuje od Kontove. Kont je, pod uticajem reakcionarne i konzervativne ideologije prvih decenija XIX veka, bio organicist. U svom sociološkom sistemu on je stalno naglašavao presudni uticaj društva kao celina, smatrajući da je pojedinac tim totalitetom potpuno određen, a da je izvan njega samo čista apstrakcija. Mil je, međutim, nastavljajući tradiciju klasičnog engleskog liberalizma, shvatao društvo na individualistički način, i u teorijskom pogledu bio sociološki nominalist. On je smatrao da je društvo proizvod međusobnih uticaja pojedinaca koji ga sačinjavaju, i da se osnovne pokretačke snage istorije nalaze u pojedincima. Pojedinci su žarišta društvene energije; oni se rukovode svojim raznim individualnim ciljevima; oni su u stanju da se radi postizanja tih individualnih ciljeva udružuju, povezuju, i iz toga povezivanja nastaju razni društveni oblici. Ali, ipak, ništa se u društvu ne može dublje razumeti niti objasniti ako se dovoljno ne poznaju osnovne psihičke osobine pojedinaca iz kojih društvena delatnost crpe svoju energiju. Spor između sociološkog realizma i sociološkog nominalizma, koji se pod raznim imenima stalno povlači kroz čitavu dosadašnju istoriju sociološke teorije, po prvi put se u susretu Konta i Mila u sociologiji jasno ispoljava. Taj spor obično nije imao samo teorij-

ski i metodološki karakter, nego su se u njegovoj pozadini kriila različita politička ubeđenja. Ovo izlaganje će, međutim, biti ograničeno na njegovu teorijsku i metodološku stranu.

Mil je na više mesta u svom delu *Sistem logike* jasno definisao jedno krajnje nominalističko shvatanje društva. Evo šta on o tome kaže: »Zakoni društvenih pojava jesu, i mogu da budu, samo zakoni delovanja i strasti ljudskih bića udruženih u društveno stanje. Ljudi, ipak, u društvenom stanju, još su ljudi; njihova delovanja i strasti su podložni zakonima individualne ljudske prirode. Ljudi se, kada su udruženi, ne pretvaraju u neku drugu supstanciju sa različitim osobinama; kao što su vodonik i kiseonik različiti od vode... Ljudska bića u društvu imaju samo one osobine koje se mogu izvesti i objasniti iz zakona o prirodi individualnog čoveka. U društvenim pojavama slaganje uzroka je sveopšti zakon.«¹⁰⁾ Malo ko je u sociologiji ovako čisto i do kraja izveo sve konsekvence iz nominalističke vizije društva, kao opšteg rezultata mnogobrojnih individualnih akcija čiji se izvori nalaze u individualnoj čovekovoj prirodi. Iz ovog stava sasvim logično sledi dalji zaključak da »delovanjima i osećanjima ljudskih bića u društvu nesumnjivo potpuno vladaju psihološki i etološki!«¹¹⁾ zakoni: bilo kakav uticaj nekog uzroka na društvene pojave vrši se preko ovih zakona.«¹²⁾ A čitava ova zamisao sociološkog nominalizma se brani još opštijim ontološkim stavom da »ma koliko pojave bile složene, sve ono što iz njih sleduje i u njima istovremeno postoji, proizilazi iz zakona odvojenih elemenata.«¹³⁾ Svaka složena društvena pojava je, dakle, posledica nekih osobina svojih elementarnih delova, bez ikakvih novih kvalitativnih osobina i ikakve veće sposobnosti da menja osnovne, najdublje osobine svojih elemenata. Nominalizam je doveden do krajnjih konsekvenci. U društvu, kao posebnoj složenoj celini, ili tačnije složenom agre-

¹⁰⁾ J. S. Mill, *System of Logic*, 6th edition, Longmans, Green and Co., London, 1865, vol. II, p. 464.

¹¹⁾ Etologija je Milov termin za nauku koja treba da objasni kako u određenim društveno-istorijskim uslovima opšte, svim ljudima zajedničke, ljudske osobine dobijaju specifičan karakter. Drugim rečima, dok se opšta psihologija bavi najosnovnijim univerzalnim zakonima čovekove psihičke prirode, etologija proučava konkretnu psihologiju određene društvene sredine koja je nastala pod uticajem delovanja istorijske tradicije te sredine i njenog aktualnog stanja. Ovaj Milov naziv se nije održao. On je po svom smislu ipak najbliži onom što se danas naziva socijalnom psihologijom, ili što se ranije često zvalo psihologijom naroda ili etnopsihologijom. U biologiji se u poslednje vreme etologijom naziva posebna disciplina zoologije koja proučava ponašanje životinja u prirodnim uslovima, tj. izvan laboratorija i zooloških vrtova. (Glavni predstavnici ove discipline su K. Lorenz (Lorenz) i N. Tinbergen.) Ovo shvatanje etologije, razume se, nema nikakve srodnosti s Milovim.

¹²⁾ *Ibidem*, p. 485.

¹³⁾ *Ibidem*, p. 484.

gatu ili kompleksu — pošto pojam celine ne odgovara smislu nominalističkog stanovišta — ovi primarni elementi su pojedinci, njihove psihičke i ostale osobine, kao što su to u fizici atomi. Osobine pojedinaca su pokretačke društvene snage, dok je društvo samo posledica.

Osnovna Milova teza, da su psihološki zakoni osnova svih društvenih zakona, jeste prirodan zaključak iz ovog nominalističkog shvatanja društva. Zanimljivo je, međutim, kako Mil razvija i opravdava ovo gledište. On, prvo, napušta tradicionalno shvatanje, vrlo razvijeno u klasičnoj političkoj ekonomiji i u engleskom liberalizmu uopšte, da se svi društveni zakoni mogu neposredno izvesti iz najopštijih zakona o ljudskoj psihološkoj prirodi koji bi važili za sva vremena i za sva društva. Odbačeno je i svodenje psihičkih pobuda na interese pojedinaca. Spona između opšte psihologije i sociologije kao nauke koja proučava društvo treba da bude etologija, čiji je zadatak da proučava zakone oblikovanja karaktera pojedinaca, društvenog karaktera pojedinih naroda i klasa u raznim istorijskim razdobljima. Već je rečeno da se individualni i društveni karakter obrazuje pod uticajem osobenih društveno-istorijskih okolnosti, a među najvažnije okolnosti koje utiču na modifikaciju osnovne univerzalne ljudske prirode Mil je ubrajao razlike u obliku vladavine, u običajima, načinu vaspitanja, društvene privilegije i još neke druge društvene uslove.

Etologija se u svojim ispitivanjima mora služiti deduktivnim metodom, jer se obrazovanje konkretnog psihološkog karaktera pojedinaca i društvenih kolektiva ne može ispitivati pomoću eksperimenta. Eksperiment se, međutim, po Milu, može u punoj meri primeniti u opštoj psihologiji, u užem smislu reči, koja proučava osnovne elementarne osobine čoveka uopšte; a u stvari se te osobine svode na neke zakone asocijacionističke psihologije. Iz tih opštih zakona o ljudskoj prirodi koji su utvrđeni eksperimentalno, i iz poznavanja društvenih prilika određenog društva etologija izvodi deduktivno objašnjenje konkretnog karaktera pojedinaca i kolektiva, koji dominira u datom društvu. Etologija, prema tome, stvara tzv. srednje principe ljudske prirode, ono što se naziva *principia media*. Ova ideja srednjih principa javlja se s prvim pokušajima da se izgrade metodološka načela empirizma. Već Frensis Bekon ističe da je neophodno da između najširih uopštavanja i pojedinačnih pojava postoji čitav niz srednjih članova. Isti problem nalazimo i kod Mila, koji i inače nastavlja tradiciju izgradnje induktivne logike što u novijoj filozofiji počinje s Bekonom. U savremenoj sociologiji se ista ideja nalazi u poznatoj Mertonovoj tezi o neophodnosti »teorije srednjeg obima«, koje treba da budu prelaz između prostog opisivanja pojedinačnih pojava u društvu i širih sistematskih teorija.

Stalno se, dakle, u istoriji metodološke misli javljaju neki isti ključni problemi i pokušavaju se pronaći njihova bolja rešenja. Izgrađujući srednje principe koji omogućuju da se na egzaktniji način povežu saznanja o univerzalnoj ljudskoj prirodi s konkretnim društvenim prilikama koje te osobine na određen način modifikuju, etologija pomaže da se otkloni bitan nedostatak ranije društvene misli koji se sastojao upravo u tome što su društvene pojave iz najrazličitijih društava objašnjavane samo pomoću najopštijih psiholoških zakona. To je bio Milov obračun sa tradicijom neistorične misli XVII i XVIII veka koju je nastavljao engleski utilitarizam u prvoj polovini XIX veka. U izvesnom smislu to je bio njegov obračun i s vlastitom prošalošću.

Drugi razlog kojim Mil opravdava neophodnost da se sociologija zasnjuje na psihologiji i njenim saznanjima jeste epistemološke prirode. Induktivnim putem mogu se u društvenim pojavama otkriti samo tzv. empirijski zakoni, koji su u stvari iskustvena uopštavanja, ali ne i uzročni zakoni. Empirijski zakoni su otkrivene pravilnosti u određenom polju posmatranja, ali pošto je njihova uzročna osnova nepoznata, uslovi i granice njihovog važenja ne mogu se utvrditi s većom sigurnošću. Punu vrednost ovi zakoni dobijaju tek kad pođe za rukom da se oni deduktivnim putem izvedu iz nekih osnovnih uzročnih zakona.

Ali, svakako će se postaviti pitanje: zašto se u društvu uzročni zakoni ne mogu otkrivati induktivnim putem? Mil smatra da je to stoga što se s društvom ne može eksperimentisati, a ubeđen je da se postojanje neke uzročne veze može s većom sigurnošću utvrditi i dokazati samo eksperimentalnim putem. On iznosi niz razloga koji onemogućuju primenu eksperimenta u proučavanju društvenih pojava i, pošto je dosta ubedljivo pokazao da eksperiment ne može biti važnije sredstvo, a najmanje isključiv način proučavanja društvenih pojava, izvodi pogrešan zaključak da se uzročni odnosi u društvu ne mogu ispitivati ni pomoću neeksperimentalnih metoda. A kako nauku najviše interesuju saznanja o uzročnim odnosima, do kojih se u proučavanju društva ne može doći neposredno, postaje neophodno da se uzročna osnova društvenih zakona utvrdi posrednim putem, na taj način što će se induktivno utvrđene iskustvene pravilnosti u društvenom životu naknadno deduktivno izvesti iz nekih osnovnih psiholoških zakona. Mil je smatrao da se osnovni psihološki zakoni mogu eksperimentalno otkriti i da je na taj način njihova uzročna osnova pouzdano naučno utvrđena.

Zbog toga se sociologija mora u velikoj meri oslanjati na deduktivna zaključivanja. Samo deduktivnim izvođenjem otkrivenih društvenih pravilnosti iz osnovnih psiholoških i etoloških zakona ona može dokazati i objasniti njihov uzročni karakter. Oso-

benost ove dedukcije jeste da ona, zbog vrlo složene uzročne situacije u društvu, mora da bude vrlo konkretna. Prilikom deduktivnog izvođenja neke društvene pravilnosti mora se uzeti u obzir, pored osnovnih psiholoških zakona, čitav niz društvenih okolnosti u kojima se ostvaruju i modifikuju srazmerno malobrojni osnovni zakoni čovekove prirode. Dedukcija, prema tome, mora sadržavati niz premisa, mora biti po svom postupku vrlo složena.

Isticanje deduktivnog psihološkog zasnivanja sociološke teorije ipak nije Mila dovelo na pozicije spekulativnog izvođenja socioloških zakona iz apstraktnih psiholoških saznanja. Naprotiv, on je pridavao vrlo veliki značaj tzv. inverznom deduktivnom postupku. U inverznom deduktivnom zaključivanju ne polazi se od utvrđenih najopštijih premisa nego od poznatih iskustvenih činjenica, i pokušavaju se *post factum* pronaći opšte premise pomoću kojih bi se već poznate činjenice mogle deduktivno objasniti. Inverznom dedukcijom se, prema tome, pokušava da otkrije teorijska veza između utvrđenih iskustvenih pravilnosti i nekih, proverenih ili hipotetičkih, opštih teorijskih stavova. U Milovom shvaćanju sociološkog objašnjenja to su bili stavovi o osobinama ljudske prirode. Zbog toga što nije zapostavljao važnost i neophodnost neposrednog induktivnog istraživanja iskustvenih društvenih pravilnosti, Mil je pridavao veliki značaj statistici, kao sredstvu za otkrivanje tzv. empirijskih zakona, bilo da njihovo otkrivanje treba da služi za proveravanje već deduktivno izvedenih teorijskih stavova, bilo da još češće bude polazna iskustvena osnova na koju će se primeniti postupak inverzne dedukcije.¹⁴⁾

No, još više se vidi koliko je veliki značaj Mil pridavao inverznoj dedukciji iz njegovog stava prema istorijskom metodu. On smatra da se bez istorijskog proučavanja ne mogu otkriti zakoni istovremenog postojanja raznih društvenih pojava u globalnim društvima i zakoni prema kojima jedan tip globalnog društva proizilazi iz drugoga. Tek kada su istorijskim putem otkriveni konkretno-istorijski oblici, u kojima su se razvijala pojedina društva i civilizacije oni se mogu objašnjavati inverznom dedukcijom iz osobina ljudske prirode.¹⁵⁾

Zbog velike složenosti konkretno-istorijskih situacija, Mil je zastupao mišljenje da se iz socioloških zakona mogu izvesti samo zaključci o opštim tendencijama. Čak i kad bi svi osnovni zakoni psihologije i etologije bili poznati i dovedeni do najvišeg stepena preciznosti, iz njih se ne bi mogli izvesti zaključci koji važe u potpunosti za svaki pojedinačan slučaj, zbog toga jer se pojedinačan slučaj dešava u vrlo složenim i osobenim individualnim spletovima. Iz opštih zakona mogu se izvesti samo ten-

¹⁴⁾ *Ibidem*, p. 498—500.

¹⁵⁾ *Ibidem*, p. 500.

dencijske sociološke pravilnosti, koje, međutim, ne iscrpljuju pojedinačan slučaj, ne objašnjavaju ga u potpunosti. U iscrpnom objašnjenju pojedinačnog slučaja javljaju se pored opštih stavova i *ad hoc* stvorene pretpostavke, dok su sva sociološka predviđanja tendencijske, statističke prirode. Mil je smatrao da je ovo sasvim dovoljno za većinu praktičnih potreba.

Pre iznošenja nekih osnovnih kritičkih primedaba na Milovu metodološku zamisao treba se osvrnuti na njegovo shvatanje o nužnosti postojanja posebnih društvenih nauka. A kako ono proizilazi iz njegovog opšteg shvatanja globalnog društva, potrebno je najpre ovo ukratko objasniti. Iako je bio sociološki nominalist, Mil se slagao s Kontom da u globalnom društvu postoji čvrsta međusobna zavisnost i opšta saglasnost svih njegovih sastavnih delova. »Nema društvene pojave na koju više ili manje ne utiče svaki drugi deo uslova istog društva, i stoga svaki uzrok koji utiče na bilo koju drugu savremenu društvenu pojavu. Postoji, ukratko, ono što filozofi nazivaju *saglasnošću*, slična onoj što postoji među različitim organima i funkcijama u telu čoveka i savršenijih životinja«. ¹⁶⁾ Ipak Mil, daleko više od Konta, shvata relativnu samostalnost pojedinih područja društvenog života i smatra da na njih, pored preovlađujućeg uticaja opšteg društvenog stanja i dostignutog nivoa razvoja društva, neposredno deluju i osobeni društveni činioci koje je moguće i potrebno posebno proučavati. ¹⁷⁾ Pojedina uža područja društvenog života i osobene uzročne činioce koji u njima deluju treba da proučavaju posebne nauke, čime se opravdava njihovo postojanje. Mil ilustruje svoje gledište jednom analogijom s biološkim i medicinskim proučavanjem čoveka. Iako opšta fiziologija proučava organizam u celini, i mada se prilikom proučavanja pojedinih organa mora voditi računa o organizmu kao celini, jer opšte stanje njegovog zdravlja utiče na sve organe, ipak je neophodno i specijalno proučavanje pojedinih organa. Upravo zbog toga je korisno postojanje posebnih, ali ne i nezavisnih posebnih nauka. Štetne posledice u diferencijaciji društvenih nauka pojavljuju se tek onda kad one počnu da gube iz vida povezanost svog užeg područja sa ostalim delovima društva i društvom kao celinom. Tada posebne nauke postaju neistorične i preterano apstraktne. Očigledno je da je ova misao usmerena protiv klasične političke ekonomije, kao i protiv onih nominalističkih shvatanja društva uopšte koja su gubila iz vida da opšte stanje društva utiče na određen način, tj. manje ili više neposredno, na sve društvene pojave.

Pošto je priznao mogućnost i korisnost postojanja posebnih nauka, Mil je morao da pobliže odredi predmet socio-

logije, kao opšte nauke o društvu. Ona nije, po njegovom mišljenju, enciklopedija svih naučnih znanja o društvu, koja bi nastajala prostim sažimanjem sadržaja posebnih društvenih nauka, nego nauka o opštem stanju društva. Njen osnovni zadatak je da ispita uzroke koji određuju opšte stanje društva i njegov razvoj time što utiču na istovremeno postojanje i uporedni razvoj raznih osnovnih vrsta društvenih pojava. Opšte stanje društva sastoji se, po Milu, iz čitavog niza međusobno povezanih činilaca među kojima se ističu: stepen znanja, intelektualne i moralne kulture određenog društva i svake njegove klase, stanje priivrede i bogatstva i način njegove raspodele; profesionalna struktura; klasna podela društva i klasni odnosi; zatim ono što se danas obično zove društvenom kulturom: zajednička verovanja i stepen njihove čvrstine, estetska razvijenost ukusa; i, na kraju, političko-pravno uređenje: oblik vladavine, najvažniji zakoni i društveni običaji. Nijednom od ovih konstitutivnih elemenata opšteg društvenog stanja Mil ne pridaje odlučujući ili bar veći uzročni uticaj na ostale. On ističe samo da među njima postoji saglasnost i međusobni uticaj. ¹⁸⁾ U Milovom shvatanju društva dolazi najpotpunije do izražaja tzv. teorija faktora, tj. shvatanje da se društvo razvija pod međusobnim uticajem mnogobrojnih ravnopravnih činilaca. Ponekad se tvrdi da je ovo shvatanje opšta osobina pozitivizma, što svakako nije tačno, jer ga u sociologiji, a i drugim naukama mnogi istaknuti pozitivisti ne prihvataju. No istovremeno treba reći da je Milovo shvatanje društvene uzročnosti bilo vrlo uticajno. Nastojeći da utvrdi uzroke koji dovode do različitih opštih stanja društva, sociologija treba da ispituje korelaciju između raznih činilaca u raznim tipovima društva. Nisu, naime moguće sve kombinacije pojedinačnih elemenata. Ne može postojati jedno visoko industrijalizovano društvo koje je istovremeno nepismeno. Pošto se pojedini faktori nalaze u čvrstim međusobnim korelacijskim vezama, sociologija treba da utvrdi najčešće oblike veza u kojima se u pojedinim tipovima društva javljaju razni njihovi elementi. I konačno, sociologija treba da utvrdi zakone po kojima se jedno stanje društva razvija u drugo, novo, tj. da utvrdi zakone istorijske evolucije koju Mil shvata uglavnom na Kontov način.

Milovoj zamisli sociološkog metoda mogu se staviti mnoge primedbe. Izneće se samo neke koje izgledaju najbitnije. U razvoju shvatanja o metodu sociologije njegova zamisao je prvi i možda najdosledniji primer psihološkog redukcionizma. Taj stav proizilazi iz nominalističke osnovne vizije društva. Društvo se sastoji iz mase pojedinaca, a u prirodi pojedinaca treba tražiti sve osnovne činioce usled kojih se u društvu dešavaju razne

¹⁶⁾ *Ibidem*, p. 488—89.

¹⁷⁾ *Ibidem*, p. 490.

¹⁸⁾ *Ibidem*, p. 504—6.

pojave. Udruživanje pojedinaca ne menja njihove osnovne individualne karakteristike i svojstva. Nema sumnje da je društveni život najtežnje povezan s biopsihičkim ili antropološkim osobinama ljudi. Ali se ipak iz tih najopštijih psiholoških zakona ne mogu izvesti društveni zakoni, čak ni ako se između najopštijih psiholoških zakona, za koje je Mil pretpostavio da su univerzalni, tj. da važe za čoveka kao vrstu, i oblika društvenog ponašanja u konkretnim istorijskim društvima umetnu, kao srednji članovi, zakoni etologije. Osnovni društveni zakoni proizilaze iz društvenih odnosa i samo ispitivanje tih društvenih odnosa može otkriti njihove uzroke. Međutim, čak i kad bi se prihvatilo da je teorijski opravdano redukovanje društvenih zakona na psihološke, Milovo opravdanje redukcije ne bi bilo epistemološki održivo. Rečeno je da je osnovni epistemološki razlog kojim Mil objašnjava neophodnost redukcije tvrdnja da se društvena uzročnost ne može ispitati neposredno. Društveni život je neobično složen i u njemu je delovanje različitih uzroka obično vrlo isprepletano. Ali, po Milu, ne postoji mogućnost stvaranja eksperimentalnih situacija iz kojih bi se odstranili ostali relevantni činioci da bi se u relativno čistom vidu moglo ispitati uzročno dejstvo jednog ili nekoliko eksperimentalnih činilaca. Pošto je, po njegovom mišljenju, eksperiment uopšte neprimenljiv u proučavanju društva, Mil je smatrao da se o uzročnim odnosima u društvu može zaključivati jedino posredno, time što će se utvrđene iskustvene pravilnosti u društvenom životu inverznom dedukcijom dovesti u vezu sa nekim eksperimentalno utvrđenim individualno-psihološkim zakonima. Na taj način postaju mnogo verovatnije pretpostavke da se u osnovi nekih utvrđenih socioloških iskustvenih uopštavanja, koje Mil obično naziva empirijskim zakonima, stvarno krije neki uzročni odnos.

Ne upuštajući se u razmatranje teorijskih razloga koji govore protiv sociološkog redukcionizma, ograničićemo se na osnovnu epistemološku slabost Milovog rešenja. Ona se sastoji u tome što je neosnovano smatrati da psihološki i sociološki zakoni imaju radikalno različit epistemološki karakter. Većina postojećih, uostalom ne tako brojnih psiholoških zakona takođe nije utvrđena eksperimentalno. I u oblasti psihologije može se malo eksperimentisati. Eksperiment je lakše izvodljiv prilikom proučavanja nekih elementarnih oblika psihičkog života. Ona oblast psihičkog života koja, po Milovoj zamisli, stoji u najneposrednijoj vezi sa društvenim životom, tj. ispitivanje ličnosti i karaktera vrlo je malo pristupačna eksperimentisanju i zbog toga je neosnovano smatrati da su u psihološkim zakonima uzročni odnosi jasno i nedvosmisleno eksperimentalno utvrđeni, a da su sva saznanja o društvu nužno samo opisna iskustvena uopštava-

nja. Štaviše, mnogi društveni odnosi mogu se preciznije utvrditi nego neki odnosi u psihičkom životu, i mnoga postojeća sociološka uopštavanja imaju razvijeniju dokaznu osnovu nego mnogo-brojna uopštavanja u psihologiji, naročito socijalnoj. Dalje, Mil je bio suviše skeptičan u pogledu mogućnosti otkrivanja uzročnih odnosa u društvu. Već i potpuno odbacivanje primene eksperimenta u proučavanju društva nije bilo dalekovidno, jer je u ograničenim oblicima i na nekim područjima eksperiment izvodljiv i daje korisne naučne rezultate. Ali, eksperiment nije jedino sredstvo za utvrđivanje uzročnih odnosa. Postoji niz metoda pomoću kojih se u nauci ispituju uzročni odnosi na neeksperimentalnim podacima, tj. podacima koji se odnose na stvarni tok društvenog života u koji se radi naučnog ispitivanja ne unose promene. Istina, proučavanje uzročnih odnosa na neeksperimentalnim podacima spada među najteže zadatke metodologije socioloških istraživanja, ali pozitivnih rezultata ima, čak vrlo nesumnjivih rezultata koji, u svakom slučaju, pokazuju da se uzročni odnosi ne moraju otkrivati samo eksperimentalnim putem.

U svojoj metodologiji Mil se ograničio uglavnom na razmatranje logičkih problema, i to pre svega na probleme stvaranja iskustvenih uopštavanja i njihovog teorijskog objašnjenja. U nešto manjoj meri on je posvetio pažnju i dokazivanju tačnosti naučnih objašnjenja. Mil je s pravom kritikovao Konta što je metodologiju ograničio pretežno na postupke za prikupljanje podataka. Međutim, on se opet nije upuštao u šire razmatranje velikih teškoća koje treba savladati da bi se o raznim društvenim pojavama prikupila naučno upotrebljiva izvorna obaveštenja. Ovaj metodološki problem će nešto kasnije, sledeći Mila, pokušati da svestranije razmotri Spenser.¹⁹⁾ Donekle je Milovo ograničenje razumljivo, pošto je on metodologiji prilazio isključivo sa logičkog stanovišta, a nije pri tom nastojao da logička načela poveže sa tehničkim postupcima, koji treba da omogućе njihovo što potpunije ostvarivanje.

c) EMIL DIRKEM (E. DURKHEIM)

Dirkemova (1858—1917) metodološka zamisao označava novu etapu u razvoju pozitivističkog shvatanja o sociološkom metodu. Dirkem se pojavljuje kasnije; njegovo glavno metodološko delo *Pravila sociološkog metoda* izašlo je kao serija članaka 1894, a kao knjiga sledeće godine.¹⁾ U to vreme već postoje mnoga so-

¹⁹⁾ H. Spencer, *The Study of Society*, London, 1873.

¹⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, Savremena škola Beograd, 1963. O Dirkemovim metodološkim shvatanjima je vrlo mnogo pisano. Najobimnija posebna studija jeste knjiga P. Lacombe, *La*